

TILLBAKA TILL WÄSTRA GIÄRDET

Arkeologisk förundersökning av område med fossil åkermark L2020:30 och boplatsoområde L2021:1107 inom fastighet Händelö 2:41, Norrköpings kommun, Östergötlands län

JONNA SARÉN LUNDAHL

Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3417

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41

www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD: Undersökningsområdet i dimma. Daniel Smeds undersöker ett av stolphål tillhörande ett treskeppigt hus. Fotat från nordväst.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:

Fastighetskartan: © Lantmäteriet

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

© Arkeologikonsult 2021

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.

Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

TILLBAKA TILL WÄSTRA GIÄRDET

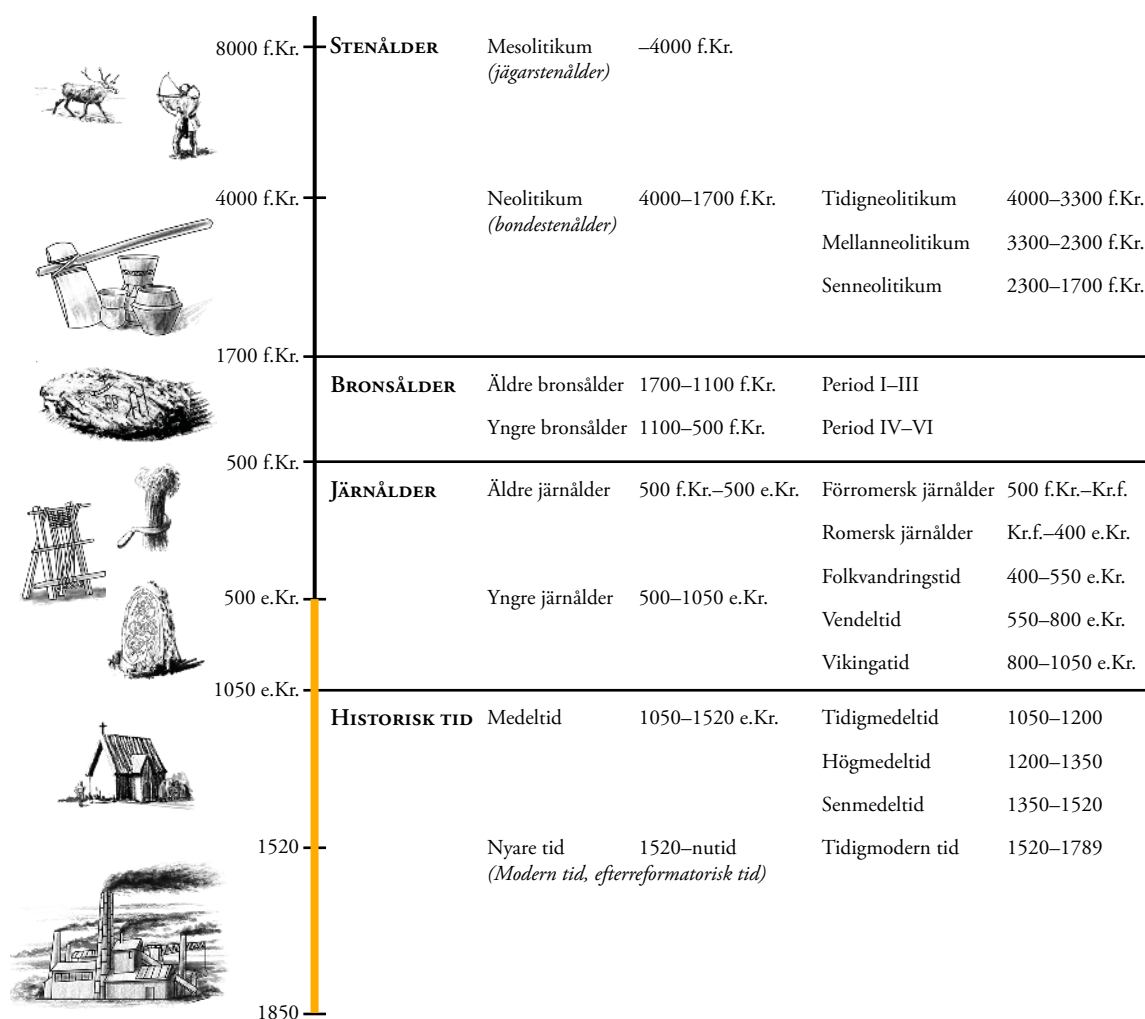
Arkeologisk förundersökning av område med fossil åkermark L2020:30 och boplatssområde L2021:1107 inom fastighet Händelö 2:41, Norrköpings kommun, Östergötlands län

JONNA SARÉN LUNDAHL

Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3417

ARKEOLOGISK PERIODINDELNING

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning anger hur man enligt kulturmiljölagen (1988:950), och till viss del även skogsvårdslagen (1979:429), bedömt lämningen och dess eventuella lagskydd vid registreringstillfället. Den slutgiltiga bedömningen görs alltid av Länsstyrelsen.

Fornlämning är en lämning som omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den tillkommit före 1850, är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning.

Möjlig fornlämning innebär att man vid registreringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fornlämning

eller inte. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte fastställt lämningens utbredning.

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller förstörda. Inget skydd enligt kulturmiljölagen kvarstår. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING.....	7
INLEDNING	7
SYFTE.....	7
TOPOGRAFI	8
ANTIKVARISK BAKGRUND	9
Tidigare undersökningar	9
Historisk bakgrund och fornlämningsbild	10
GENOMFÖRANDE OCH METOD	11
RESULTAT	12
Lagret.....	13
Hägnader	14
Huset	16
SLUTSATS.....	19
REFERENSER	20
Litteratur	20
Internet.....	21
Historiska kartor.....	21
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	23
BILAGOR	25
Anläggningslista	25

Figur 1. Undersökningsområdet markerat på Terrängkartan. Skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

Under hösten 2020 utförde Arkeologikonsult en mindre förundersökning på Malmölandet norr om Norrköping på uppdrag av Länsstyrelsen i Östergötland (dnr 431-11152-20) vars syfte var att klarlägga karaktär, utbredning och komplexitet för ett kulturlager (L2020:30, registrerat som *boplatslämning övrig*) som påträffades vid en föregående arkeologisk utredning etapp 2 (Sarén Lundahl 2020a).

Den sedan tidigare registrerade lämningen L2020:30 är sannolikt ett lager som påförts någon gång under perioden 1600–1800-talet för att berika odlingsjorden. I anslutning till lagret påträffades tre hägnadsrader som utgör lämningar efter så kallade

hankärdsgårdar från samma tid. Lämningstypen har reviderats till *fossil åkermark*.

Intill påträffades ett treskeppigt hus med en underbalanserad takkonstruktion. Huset har inte kunnat ¹⁴C-dateras men har typologiskt daterats till yngre järnålder. Huset ligger sannolikt i utkanten av en fornlämning som fortsätter åt öst och sydöst utanför förundersökningsområdet. Lämningen har registrerats som boplatsområde (L2021:1107).

Båda lämningarna undersöktes och togs bort i samband med förundersökningen och är registrerade som *Ingen antikvarisk bedömning* i Kulturmiljöregistret.

INLEDNING

Arkeologikonsult har på uppdrag av Länsstyrelsen i Östergötland (dnr 431-11152-20) utfört en förundersökning av boplatslämning övrig L2020:30 inom fastighet Händelö 2:41 i Norrköpings kommun under ett par dagar hösten 2020. Förundersökningen föranledes av att Norrköping kommun planerar för en ny dagvattenkylvert och VA-ledningar i området.

Under en arkeologisk utredning etapp 2 hösten 2019 framkom ett lager inom det nu aktuella förundersökningsområdet (Sarén Lundahl 2020a). Förundersökningen utfördes under slutet av september 2020.

Figur 2. Pågående schaktning och undersökning av en nedgrävning. Till vänster i bild ser man det högre ekdraperade impedimentet. Fotat från väst.

SYFTE

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att fastställa fornlämningens karaktär, komplexitet, utbredning och om möjligt fornlämningens datering. Eventuella fynd skulle tillvaratas. Resultaten skulle kunna användas för att bedöma och beräkna

omfattningen av en eventuell framtida arkeologisk undersökning. Resultaten skulle även kunna användas som underlag i företagarens planering. Om inget exceptionellt framkom så skulle fornlämningen däremot tas bort inom ramen för förundersökningen.

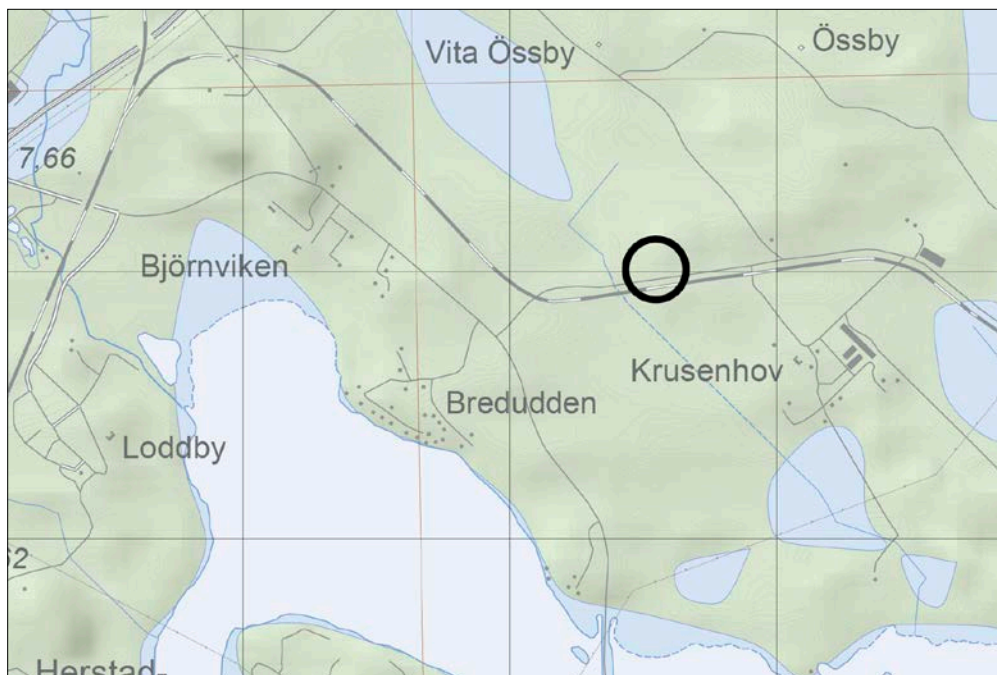
TOPOGRAFI

Förundersökningsområdet ligger på halvön Malmölandet, strax norr om centrala Norrköping (figur 1). Halvöns karaktär präglas av ett utbrett odlingslandskap med flera moränbundna bergsknallar beväxta med lövträd, framförallt ek (figur 2). Malmölandets högsta nivåer utgörs av en åsrygg upp till 20–30 meter över havet. Åsryggen sträcker sig i nordväst-sydöstlig riktning från Åby i norr till Malmölandets sydöstra del. Förundersökningsområdet ligger strax nordöst om denna åsrygg och gränsar till en av halvöns lägst liggande odlingsmarker med en höjd på knappt 6 meter över havet.

På grund av den låga höjdnivån över havet torrlades markerna kring förundersökningsområdet relativt

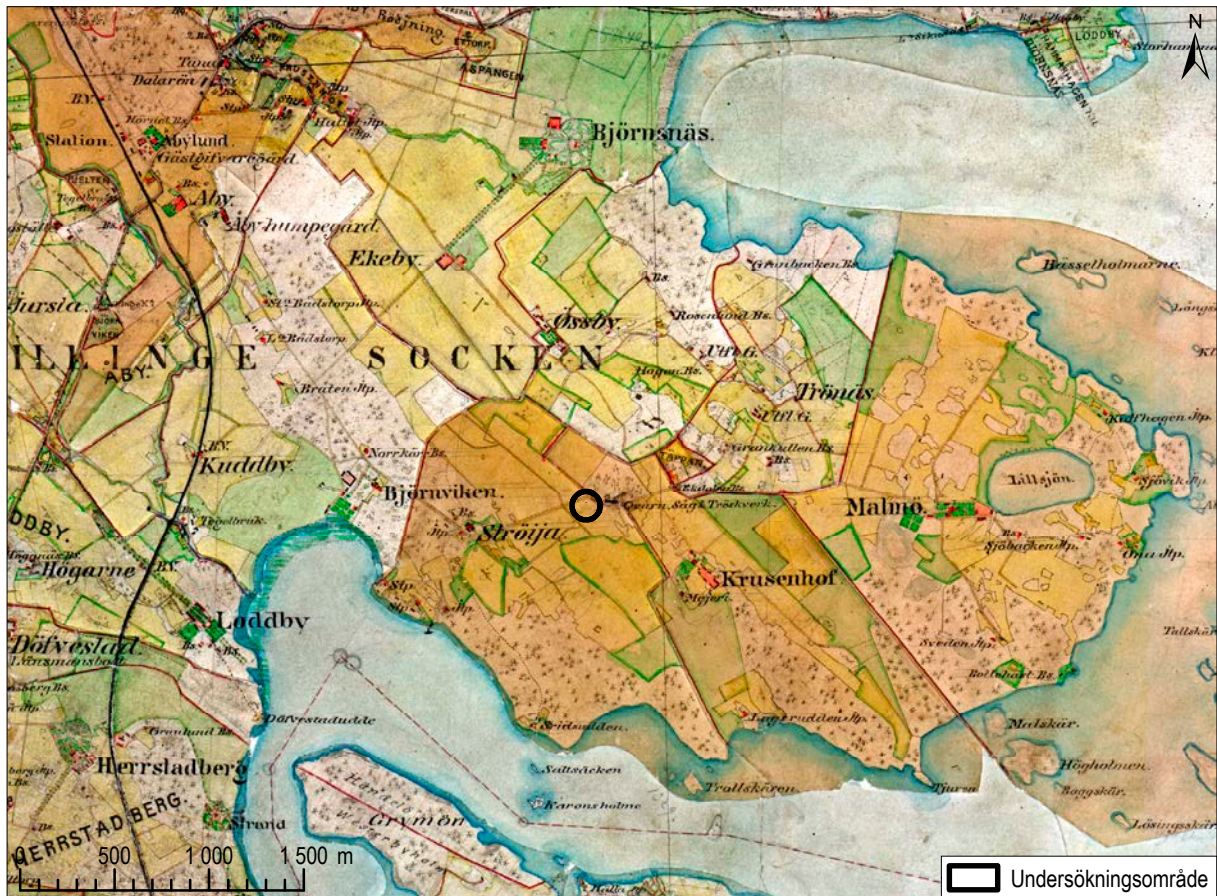
sent i historien. Så sent som på 1000-talet låg det fortfarande en vattenspegel strax nordväst om förundersökningsområdet (figur 3). Under odlingsjorden fanns glacial lera inom hela förundersökningsområdet.

Den ursprungliga terrängen var mer kuperad än vad den är idag eftersom gårderna har planats ut efter mångårig odling. I de ursprungliga lägre partierna i terrängen har äldre odlingsjord bevarats. Terrängen var lägre i mitten av förundersökningsområdet i nordväst-sydöstlig riktning och steg svagt åt både väster och öster. Det var endast i de lägre delarna som de påträffade anläggningarna fanns.

Figur 3. Strandnivåkartan illustrerar Malmölandet för 1000 år sedan. Ljusblå representerar dagens vattennivå, mörkblå representerar områden som då låg under vatten. Sveriges Geologiska Undersökning, id-nr: on45L4lanx.

ANTIKVARISK BAKGRUND

Figur 4. Häradsekonomiska kartan från 1868–77 med undersökningsområdet markerat. Observera herresätena Krusenhof, Malmö, Björnviken och Björnsnäs samt byarna Ströja, Trönäs och Össby. Skala 1:40 000.

Tidigare undersökningar

Under de senaste decennierna har Malmölandet vuxit fram som ett rikt och mångfacetterat fornlämningsområde med ett spann från bronsåldern till tidigmodern tid. Lämningsområden som tidigare inte varit synliga ovan mark har framkommit i takt med att mer och mer mark tagits i anspråk av industritomter och infrastruktur, och förändrat bilden av Malmölandets kulturhistoria.

Under hösten 2019 utfördes en arkeologisk utredning etapp 2 i området, då en av de nu aktuella fornlämningsområdena påträffades (Sarén Lundahl 2020a). Det som då påträffades var två vägsträckningar, gårdsgårdar, en förmodad gränsmarkering samt ett kulturlager som berörs av denna rapport (L2020:30, ändrad antikvarisk bedömning från boplatsoområde övrig). Hela åkermarken korsades av flertalet diken.

Utifrån det arkeologiska resultatet och det historiska kartmaterialet kunde slutsatsen dras att området främst nyttjats som åker- och ängsmark sedan det stigit upp ur vattnet (Sarén Lundahl 2020a).

Ströja gamla bytomt (L2019:3557) och den förhistoriska bebyggelsen på samma plats (L2009:7949) har undersökts under flera säsonger mellan åren 2011–2020 där ett komplext boplatsoområde uppdragats (se *Historisk bakgrund och fornlämningsbild*).

Den direkta närheten har även varit föremål för flera arkeologiska utredningar och förundersökningar. Vid en arkeologisk utredning sommaren 2019 påträffades flera stenlagda ytor och en husgrund inom Ströjas historiska bytomt (L2019:3557), flera gravar strax söder om bytomten (L2019:5059–5062) och en ensamliggande stensättning cirka 600 meter

nordväst om bytomten (L2019:4873; figur 6). Även rester efter Krusenhovs statarbebyggelse påträffades (L2019:4884). Bebyggelsen är från cirka 1850–1920 och kategoriseras därför som *övrig kulturhistorisk lämning* och hör samman med den undersökta och borttagna statarbebyggelsen inom norra delen av Ströjas bytomt, L2011:2737.

På åsryggen norr om Ströja bytomt har flera mindre arkeologiska insatser utförts. Under 2011 utförde Arkeologikonsult en undersökning av torplämningen Norrkär från 1600-talet (L2008:2127). Torplämningen visade sig dessutom ligga på en tidigare okänd grav från övergången bronsålder/äldre järnålder (Carlsson 2011).

Den mångfasetterade fornlämningsbilden av Malmölandet har frambringats av ett flertal arkeologiska insatser av varierade storlekar (se bland andra Björklund *et al* 2006; Björklund 2006; Gill & Huuva 2008; Lindwall 2008; Åhlström 2009; Carlsson & Runer 2010; Albeck 2016; Sarén Lundahl 2019; 2020b; Sörman 2019 och Drugge 2019).

Historisk bakgrund och fornlämningsbild

Malmölandet har under historisk tid brukats av invånarna i byarna och gårdarna Ströja, Stora Bådstorp, Össby, Ekeby och Trönäs. Dessa har i sin tur varit underlydande säterierna Krusenhov, Björnsnäs, Björnviken och Malmö, samtliga belägna på Malmölandet. Det aktuella undersökningsområdet har under historisk tid tillhört Krusenhov (figur 4).

Den 12 mars 1622 förlänades Krusenhov, som dessförinnan hette Kuller-, Knylle- eller Knullerstad, till den nyadlade ämbetsmannen Peter Kruse (figur 5). Här lät han uppföra ett säteri till vilket även Ströja by tillhörde. På grund av att flera adelsätter nu bar namnet Kruse beslutades det att Peter Kruses efterkommande istället skulle bära namnet Crusebjörnska (Björklund 2006). Ytterligare två säterier avsåg från Krusenhov; Näs och Tjuvestad. Även dessa var belägna på Malmölandet och heter numera Björnsnäs och Björnviken efter det crusebjörnska namnet. Vid en skärpning av reduktionen på 1680-talet drogs säterierna in till kronan men herrgårdarna står kvar idag (Almquist 1947).

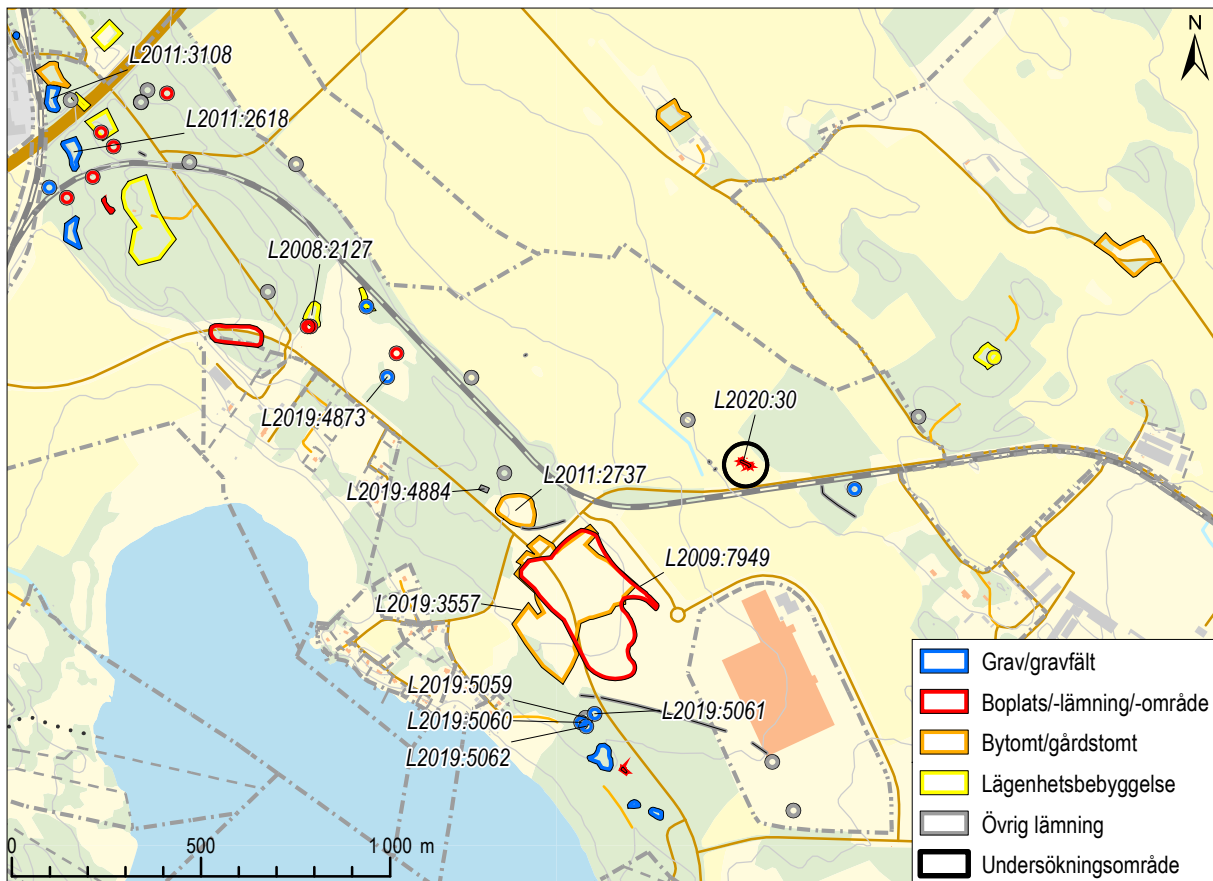

Figur 5. Flygfoto över Krusenhov herrgård från 1935. Foto: AB Flygtrafik. Källa: Östergötlands museum via Digitaltmuseum, ID: 021016420161 (CC BY-NC).

Från förhistorisk tid är den mest framträdande lämningen i närområdet boplatsoområdet L2009:7949 (figur 6). Boplatslämningen är den förhistoriska bebyggelsen som föregick den historiska bytomten Ströja (L2019:3557). Området har varit föremål för flertalet större arkeologiska delundersökningar utförda av Arkeologikonsult där ett komplext boplatsoområde framträtt. Den förhistoriska byn Ströja har efterlämnat över 50 huslämningar från folkvandingstid till vikingatid, däribland åtminstone fyra efterföljande hallbyggnader med ett rikt fyndmaterial av bland annat guldgubbar och flertalet glasbägare. Det rika fyndmaterialet tyder även på att fornlämningen varit en betydande handelsplats. Platsen uppvisar likaså flera områden med lämningar efter kultutövande, däribland deponerade votivvapen i miniatyr och mänskliga kvarlevor (Hjulström & Lindeberg i manus).

Med tiden utvecklades centralplatsen till en regelrätt medeltida by, möjligtvis för att det kommunikativa läget förändrats och handelsplatsen flyttat till nuvarande Norrköping under vikingatid. Byn levde kvar in på 1800-talet då den slutligen avhystes för att ge plats för uppförandet av statarbostäder tillhörande Krusenhov (L2019:3557; L2011:2737 och L2019:4884). Statarbostäderna uppfördes norr om den gamla bytomten och marken kom istället att nyttjas som åker (Sarén Lundahl 2020a; Sörman 2019).

Närområdet saknar större gravfält som man skulle kunna tänka sig i närheten av en sådan stor boplatz som Ströja varit under så lång tid. Endast tre min-

Figur 6. Lämningar registrerade i Kulturmiljöregistret innan förundersökningens början. Mot bakgrund av Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

tre gravfält och en gravgrupp ligger strax söder om Ströja. Två av gravfälten påträffades vid en inventering 2016 och gravgruppen vid en förundersökning 2019 (Sörman 2019; Drugge 2019). Ett större gravfält har däremot undersökts av Statens historiska museer under hösten 2019 som ligger ungefär 1,5 kilometer nordväst om Ströja. Gravfältet vid Bådstorp (L2011:2618 och L2011:3108) är samtida med

den förhistoriska bebyggelsen i Ströja men ligger för långt bort för att ha tillhört densamma (Nilsson 1981; Eklund 2017 & Sarén Lundahl 2019). Varför inte fler synliga gravar som tillhört den stora bebyggelsen vid Ströja finns i närområdet kan förklaras med att platsen till största del möjligtvis endast varit säsongsbodad, eventuellt i samband med marknader och/eller kultutövande.

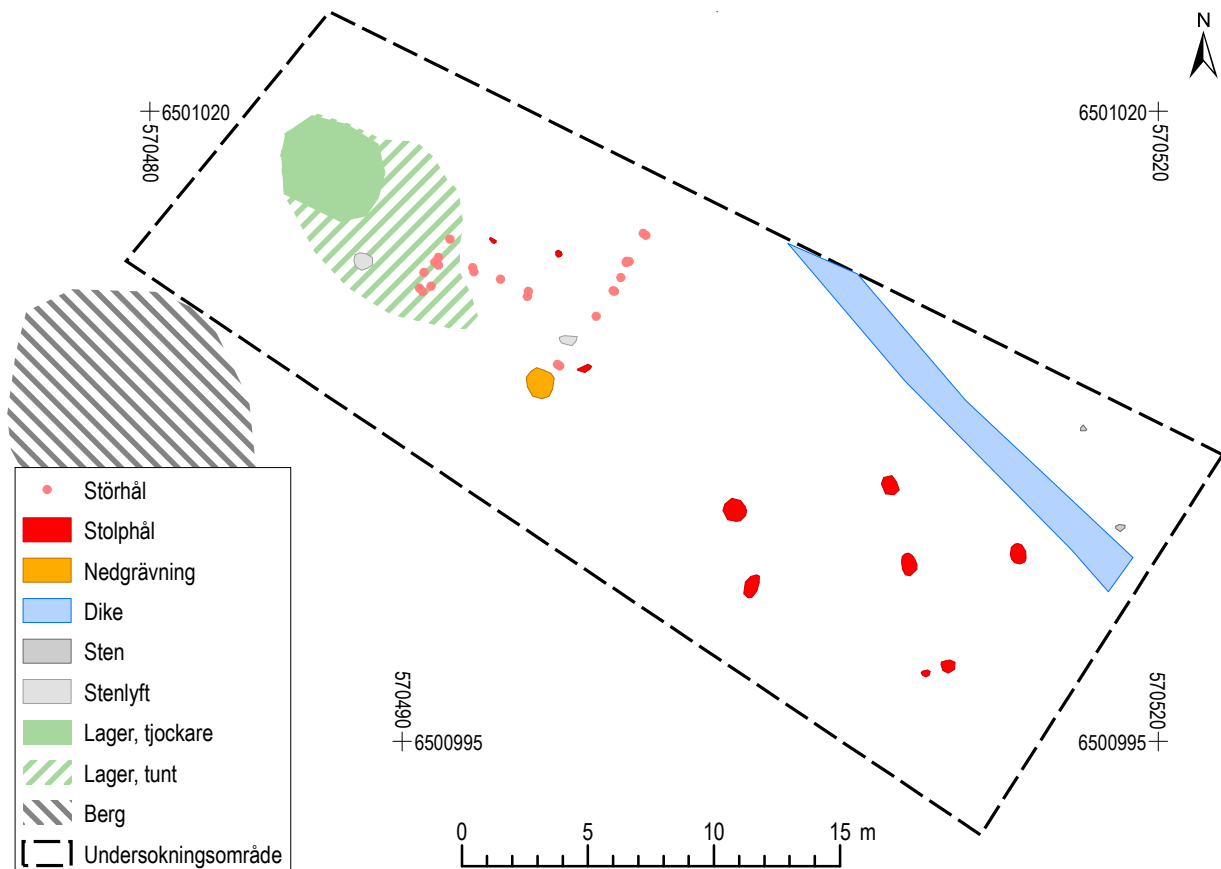
GENOMFÖRANDE OCH METOD

Hela undersökningsområdet på cirka 700 kvadratmeter banades av med en större larvburen grävmaskin (figur 2). I samband med schaktningen metalldetekterades matjorden. Precis som vid den arkeologiska utredningen etapp 2 framkom endast ett fåtal recenta fynd i matjorden. Anläggningar och kulturlager metalldetekterades även innan förundersökning men inga metallfynd påträffades.

Av de påträffade anläggningarna kom majoriteten att undersökas och provtas för makrofossilanalys (här inräknas inte störhålen, där endast ett fåtal undersöktes). Lager undersöktes med provgropar till omkring 20 % och de resterande delarna banades sedan av med maskin. Anläggningarna mättes in med RTK GPS och dokumenterades i skrift och fotografi.

Figur 7. Undersökningsområdet såsom det såg ut efter avbaning. Fotat från nordväst.

Figur 8. Plan över samtliga framkomna lämningar inom undersökningsområdet. Se bilaga för kontextnummer och beskrivningar. Skala 1:300.

Det arkeologiska utfallet var som vid den föregående arkeologiska utredningen påfallande magert. På utredningen påträffades ett kulturlager inom det aktuella förundersökningsområdet (figur 7). Det kulturlager som framkom vid den arkeologiska utredningen påträffades också i samband med den arkeologiska förundersökningen. Utöver kulturlagret påträffades flera störhål och ett fåtal nedgrävningar samt stolphål efter ett treskeppigt hus inom förundersökningsytan.

Lagret

Placering och sammansättning

När hela undersökningsområdet banats av framträdde det sedan tidigare kända kulturlagret endast i den nordvästra delen av området. Lagret (122) var helt avgränsat inom schaktet och var som tjockast cirka 0,15 meter och innehöll endast en mindre mängd kol, bränd lera och ett fåtal skörbrända stenar. Större delar av lagret undersöktes för hand men inga andra fynd påträffades (figur 8). Vid den arkeologiska utredningen påträffades även lerklumpar och en mindre skärva glaserat rödgods samt ett fåtal fragmentariska brända ben.

Kulturlagret förhöll sig nedanför det mindre impedimentet med berg i dagen strax väst om förundersökningsområdet. Vid avbaning av odlingsjorden har det varit tydligt att den ursprungliga terrängen varit mer kuperad än vad som är synligt idag. Marken har planats ut efter mångårig odling. I de ursprungligen lägre delarna har äldre odlingsjord samlats och påträffades på flera platser under det föregående arkeologiska utredningen av gårdet. Äldre odlingsjord fanns även i de lägre partierna i mitten av förundersökningsområdet.

Datering och funktion

Kulturlagret kan grovt dateras till historisk tid men en snävare datering har inte gjorts. Lagret särskilde sig från det finfördelade äldre odlingslagret som överlagrade kulturlagret.

I utredningsrapporten argumenterades det för att det kunde vara avfall från närliggande gårdar som fraktats till åkern för att berika odlingsjorden (Sarén Lundahl 2020a). Området har odlats under historisk tid medan området direkt norr om undersökningsområdet främst har brukats som äng (se figur 9).

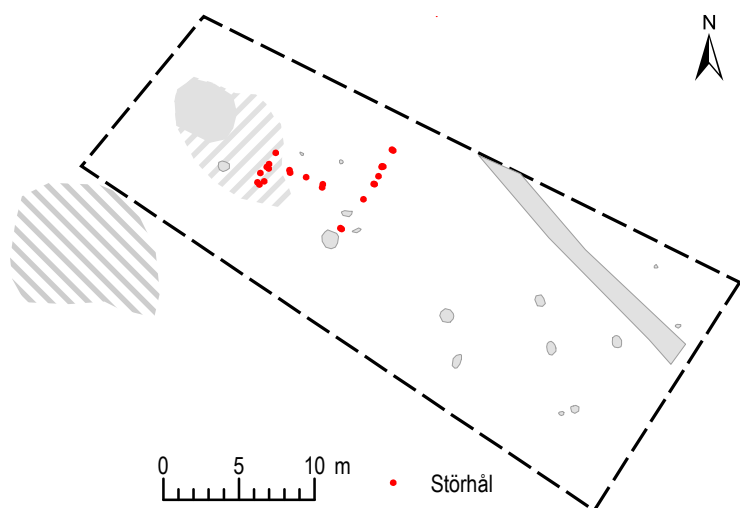
Figur 9. Karta över Ströja från 1759 med förundersökningsområdet markerat. Skala 1:6000.

Området där lagret påträffades, vid foten av det mindre impedimentet åt väster, var en ovanligt djup svacka. Lagret har troligtvis varit större men bevarats i svackans botten och med tiden överlagrats när marken odlats och jämnats ut. Trots att lagret troligtvis i mindre del är uppblandad med odlingsjord har den en mer antropogen karaktär av att inte blivit fullkomligt uppblandad. Det vill säga att den har mer spår efter mänsklig aktivitet än ett mer finfördelat odlingslager. Detta förklarar varför lagret inte uppfattas som ett rent odlingslager. Lagret ingick i fornlämning L2020:30.

Hägnader

Konstruktion

Ett flertal jämnstora störhål påträffades vid förundersökningen. Bland dessa kunde tre linjer urskiljas. Två av störhållinjerna löpte i nordost-sydvästlig riktning och den tredje i tvärgående nordväst-sydöstlig riktning (figur 10). Linjerna bestod av parvis placerade störhål på ett avstånd av cirka 1,2 meter. Vissa av störrarna har troligen störats om. Den nordvästra linjen överlagrar lagret 122. Liksom övriga lämningar fanns störhålen endast bevarade där terrängen var lägre i mitten av förundersökningsområdet.

Figur 10. Störhålen i utredningsområdet. Skala 1:500.

Hägnader – kort historik

Man har hägnat in och hägnat ut i alla tider. Men det var först 1857 som det juridiska ansvaret för att hålla frigående boskap borta från åkrar och ängar hamnade på djurägaren (Bodin Olsson 2012). Dess-

Figur 11. Fotografi på en hankärdesgård med en sjö i bakgrunden. Foto: Okänd. Källa: Kalmar Läns Museum via Digitaltmuseum, ID: 021017090944 (PDM).

förinnan var det markägarens ansvar att hägna in sina marker för att freda dem från betande djur. Nu blev det alltså istället djurägaren som fick se till att hägna in sina djur. Åkrar och ängar blev därmed de öppna ohägnade marker vi ser idag.

Under historiens gång har man använt flera olika typer av hägnader. Man har byggt av sten, trä och ris. Stensträngar var det vanligaste under den äldre järnåldern, det vill säga enklare murar av sten som kanske haft en överbyggnad av trä eller ris. Under den yngre järnåldern börjar man i större omfattning uppföra flätverkshägnader. Dessa bestod av en enkel rad av tätt stående störrar mellan vilka men flätat exempelvis vidjor och ris. Detta kommer i sin tur med tiden att övergå till så kallade hankärdesgård. Denna hägnadstyp bestod av parställda störrar som var sammanhållna av runda band, det vill säga hankar. Mellan de parställda störrarna vilade liggande eller lutande trä (figur 11). Denna hägnadstyp blev det i särklass vanligaste sättet att hägna fram tills att man började använda ståltråd.

Hankärdesgårdar blev vanliga under medeltidens början men fanns redan under vikingatiden. De tidigare hankärdesgårdarna skilde sig dock i proportionerna från de hägnader som uppfördes på 1700-talet och framåt. De medeltida gårdsgårdarna av denna typ hade ett kortare avstånd mellan de parställda stö-

Figur 12. Karta över Ströja från 1691 med förundersökningsområdet markerat. Skala 1:5000.

rarna, endast 0,3–0,4 meter. Motsvarande mått på 1700-talet var 1–1,5 meter (Myrdal & Gadd 2000).

Från en lagtext från 1734 slås det fast hur gårdsgården skulle vara byggd för att vara godkänd: "Gårdsgård bör stängas tät och fast, två alnar hög, och två alnar emellan hvart par stör". Då en aln är 0,593 meter ska alltså avståndet mellan störparen vara som mest omkring 1,2 meter (Bodin Olsson 2012).

Datering och funktion

Avståndet mellan störparen överensstämmer med det från 1734 påbjuda avståndet på två alnar, det vill säga 1,2 meter. Detta avstånd mellan hägnadens bärande störrar kan såklart ha förekommit dessförinnan. Den västra störrlinjen överlagrar lager 122, i vilket en mindre skärva glaserat rödbränt gods påträffats. Keramikskärvan är inte exakt daterad men kan grovt dateras till mellan 1600–1800-talet. Detta ger

hägnaden en möjlig datering till mellan 1700 och mitten av 1800-talet då åkrar och ängar inte längre behövdes hägnas in.

På historiska kartor från 1691 och 1759 ser man en ren strax sydväst om det aktuella undersökningsområdet. En ren är en smal markremsa som ofta fanns mellan två ägor som en gräns. Markremsan användes också ofta som vägar mellan de odlade tegarna och fälten (SAOB ren, tryckår 1957). Det finns en utstickande ren in i det odlade åkerfältet på både kartan från 1691 och 1759. Denna utstickande del är troligtvis det mindre impedimentet med berg i dagen väst om undersökningsytan. I så fallet stämmer linjerna ungefär in på gränsen mellan det mindre odlade fältet och det som ligger dikt an åt söder, som på 1691 års karta ligger i träda (figur 9 och 12). Hägnadsraderna ingick i fornlämning L2020:30.

Huset

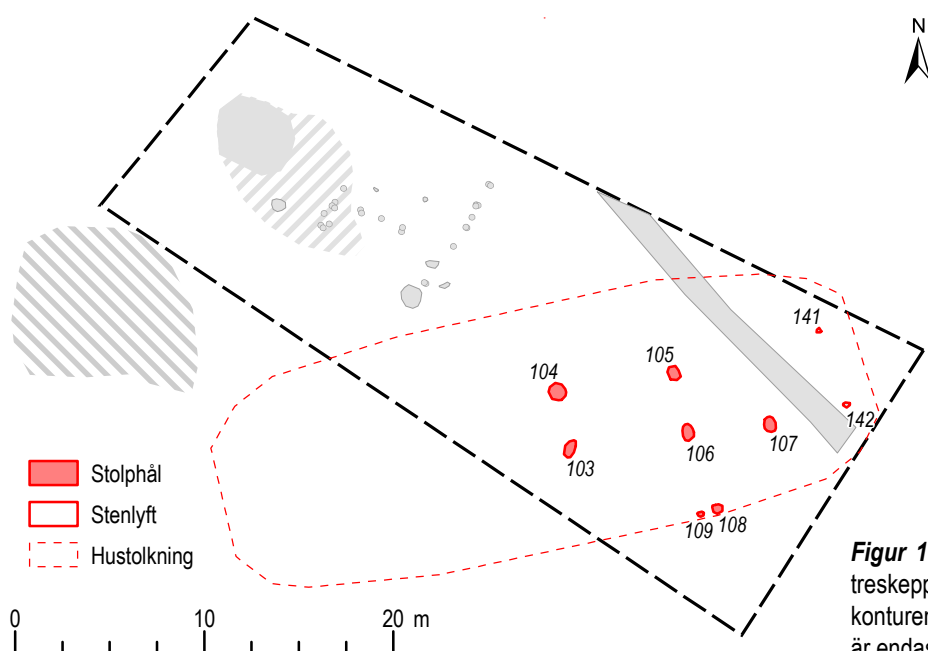
Konstruktion

Huset låg i närmast öst-västlig riktning och bestod av fem takbärande och stenskodda stolphål samt två möjliga väggstolpar i den södra vägglinjen. Huset var ett underbalanserat hus med en bockbredd på cirka 2,2 meter samt en spannlängd mellan 3,5–5,5 meter.

Området där huslämningarna påträffades var det lägst liggande partiet inom förundersökningsområdet och det var endast botten av anläggningarna som fanns bevarande. Stolphålen var svåravgränsade i plan, närmast kamouflerade mot den mörka och vattensjuka undergrunden. Stolphålen blev synliga tack vare deras stenskoningar. Den glaciala leran i området var i stort sett stenfri så stensamlingarna avtecknade sig tydligt även om nedgrävningskanterna var svåra att urskilja (figur 15).

I östra delen av huset, där terrängen steg, påträffades mindre stensamlingar i linje med de påträffade bockparen. Dessa två stensamlingar kan eventuellt representera ytterligare ett bockpar där endast de nedersta stenarna i en stenskonning fanns bevarade. Ett recent dike löpte tvärs genom huset i nordväst-sydöstlig riktning. Diket har troligtvis förstört det saknade norra stolphålet till det tredje bockparet, räknat från väst (figur 13).

Huset kan ursprungligen ha varit längre åt både öst och väst. Den stigande terrängen åt både dessa väderstreck har dessvärre orsakat att de eventuella lämningarna med tiden odlats bort. Med de båda stensamlingarna i östra delen av huset mäter den bevarande längden av huset till cirka 15 meter, från det västra bockparet till det östra. Om stolphålen söder om raden med bockpar tillhört husets väggkonstruktion har huset haft en bredd på cirka 12 meter.

Figur 13. Plan över det påträffades treskeppiga huset. Den streckade konturen av huskroppens utbredning är endast en tolkning. Skala 1: 300.

Kontextnr	Objekt	Funktion
103	Stolphål	Takbärande stolphål. Bockpar till 104.
104	Stolphål	Takbärande stolphål. Bockpar till 103.
105	Stolphål	Takbärande stolphål. Bockpar till 106.
106	Stolphål	Takbärande stolphål. Bockpar till 105.
107	Stolphål	Takbärande stolphål. Bockpar saknas, troligtvis pga dike.
108	Stolphål	Eventuell väggstolpe.
109	Stolphål	Eventuell väggstolpe.
141	Stenskonning	Stensamling, troligtvis botten av stenskonning till takbärande stolphål. Bockpar till 142.
142	Stenskonning	Stensamling, troligtvis botten av stenskonning till takbärande stolphål. Bockpar till 141.

Figur 14. Lista över de kontexter som tillhör huset.

Figur 15. Sista delen av undersökningsområdet schaktas fram. I förgrunden kan man se två stenskodda stolphål till det påträffade huset, från väst räknat. Foto från söder.

Diskussion

Huset låg på knappt 8 meter över havet, en iögonfallande låg höjd. Så sent som under vikingatid kan man anta att området periodvis varit sankt, vilket också den vattensjuka undergrunden under huset antyder. Strax norr om huset fanns det fortfarande en vattenspegel under sen vikingatid.

Treskeppiga huskonstruktioner är den vanligaste konstruktionstypen från bronsålder till tidig medeltid. Däremot blev treskeppiga hus med underbalanserade takkonstruktioner vanliga först vid romersk järnålder och framåt. En underbalanserad takkonstruktion innebär att bockbredden är kortare i förhållande till huset fulla bredd än tidigare och att en större del av takets tyngd istället vilar på väggarna. Väggestolparna i en sådan konstruktion är därmed kraftigare än i huskonstruktioner med en balanserad eller överbalanserad takkonstruktion. Mittskeppet ska utgöra max en tredje del av husets fulla bredd för att räknas som underbalanserad (Nyström 2006). Det aktuella huset har en bockbredd på lite drygt 2 meter, vilket utgör cirka en sjättedel av husets uppskattade bredd.

Att bygga hus hade både regionala och lokala traditioner under förhistorisk tid. Ett stort antal hus har undersökts vid Ströja gamla bytomt, cirka 400 meter sydväst om förundersökningsområdet. Endast ett fåtal av husen vid Ströja har haft en treskeppig konstruktion, vilket är avvikande regionalt sett. De treskeppiga huskonstruktionerna i Ströja har daterats till sen vendeltid-tidig vikingatid och uppvisar snarlika konstruktionselement som det påträffade huset på gårdet (Hjulström & Lindeberg i manus).

Gärdet norr om förundersökningsområdet har som tidigare nämnts varit blött och sankt under större delen av förhistorien. Stora delar bör ha varit kärr och torvtäckt, vilket senare i historien gjort marken extra bördig. Dessa typer av marker är fördelaktiga för boskapsskötsel. Särskilt under den äldre järnåldern kan man se en generell rumslig fördelning mellan boplatser som haft boskapsskötseln och boplatser som haft en mer agrar försörjning. Den boskapshållande bosättningen har ofta varit belägen på lägre nivåer i terrängen.

Datering och funktion

Endast botten av samtliga anläggningar fanns bevarade, där de påträffade stenskoningarna får betraktas som bottenstenar. Dessvärre fanns det därför inget bevarat makrofossilt material i anläggningarna. Inte heller påträffades kol eller annat daterbart material inom en säker kontext som inte utsatts för kontamination. Huset har därmed inte kunnat dateras med ¹⁴C-analys.

Trots att huset inte kunnat dateras kan husets läge och konstruktion ge en viss antydning till husets möjliga ålder. En jämförelse med den närliggande bebyggelsen vid Ströja kan understödja en möjlig datering till vendeltid-vikingatid. Även den låga höjdnivån gör att en så sen datering som möjligt är troligast. Huset ligger på en något högre höjd än det vida gårdet norröver men marken bör fortfarande ha varit sank under vissa perioder under året.

Huset har fyra förmodade bockpar, med ett längre spann mellan bockpar 1 och 2 från väst räknat och ett kortare och jämlångt spann mellan bockpar 2–3 och 3–4. Detta indikerar att huset haft åtminstone två sektioner. I förlängningen indikerar detta att huset kan ha varit ett boningshus, med boningsdelen i

den västra sidan med längre spann mellan bockparen. Den östra sidan kan i sådant fall fungerat som fähus eller förråd. Huset bör ha varit längre än vad som fanns bevarat. Med en uppskattad bredd på 12 meter kan man tänka sig att husets längd varit åtminstone det dubbla, eventuellt upp till 30 meter. Hus av den här typen hade oftast en konvex huskropp även om mittskeppet var rakt. Huset bör därför ha varit smalare i gavlarna än mitt på huskroppen. Bredden bör inte ha överstigit 12 meter, vilket också antyder att vi troligtvis har mitten på huskroppen bevarat inom förundersökningsområdet. Treskeppiga hus som har fler än en sektion har under yngre järnålder sällan färre än tre sektioner. Under antagandet att huset följer generella mönster så kan huset ha haft ytterligare en sektion i väster med kortare spann mellan bockparen, spegelvänt från det som finns bevarat i den östra delen av huset.

Husets funktion har möjligtvis varit ett boningshus där eventuell boskapsskötsel varit den huvudsakliga försörjningen baserat på husets placering i låg terräng. Det är inte troligt att huset är äldre än vendeltid-vikingatid men det kan inte uteslutas. Huset utgjorde fornlämning L2021:1107.

SLUTSATS

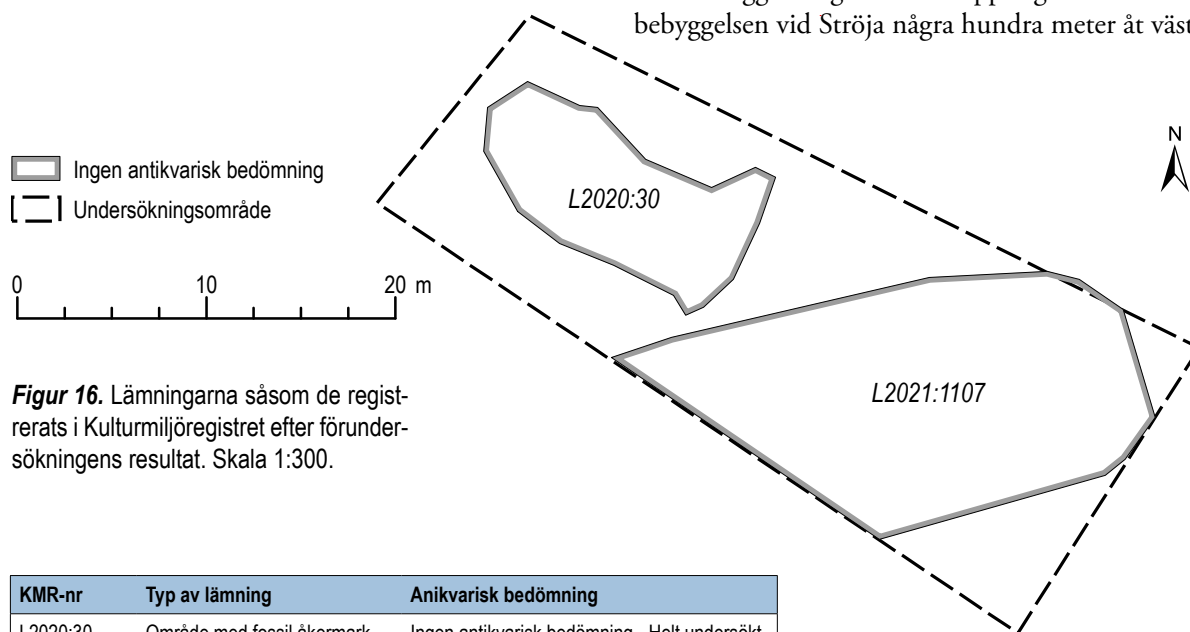
Förundersökningen resulterade i ett förhållandevis magert arkeologiskt utfall. Inom ytan fanns lämningar från både historisk och förhistorisk tid (figur 16 och 17). De framkomna lämningarna har bidragit till en större insyn av det lokala brukandet av jorden.

Jordarna på Malmölandet har varit ovanligt välmående. Detta har till stor del troligen berott på att markerna till stora delar bestod av "svartmylla", det vill säga kärrtorv. Kärrtorv har en hög näringshalt och har därmed gjort odlingsjorden extra bördig. Området brukades i så kallat tvåskiftesbruk istället för det i Sverige generella brukningssättet treskiftesbruk. Tvåskiftesbruk innebar att man vartannat år lät en åker ligga i träda för att inte utarma jorden på näring och vartannat år lät den bära säd, pendlande med en annan ofta närliggande åker så att man hela tiden hade en åker i bruk. Treskiftesbruk fungerade på samma sätt men att man brukade en åker åt gången medan två låg i träda så att varje åkerplätt fick bära säd var tredje år. Den näringsrika jorden vid Ströja gjorde treskiftesbruk överflödigt (Sarén Lundahl 2020a). Trots i grunden näringskraftig och bördig jord så har man berikat jorden med avfall, som lager 122 antyder.

Åkerplättarna har hägnats in med traditionella och lagbundna gårdsgårdar fram tills att djurens frigående betande blev reglerat på 1800-talets mitt. Tillammans med det påförda lagret visar spåren efter hägnader på en annan tids sätt att bruka den jord som än idag bär säd. Idag är det en självklarhet att djur ska hållas inhägnade men för inte allt för långt tillbaka i tiden var det vår odlade mark som var det inhägnade.

Förundersökningens enda förhistoriska lämningar var resterna efter ett treskeppigt hus. De här dragna slutsatserna angående husets funktion och datering vilar på jämförelser och generella bebyggelsestrukturer och ska endast betraktas som en tolkning. Husets läge invid en vattenspegel och kärrområde kan ha flera förklaringar men den troligaste tolkningen bedöms i denna rapport vara att man bedrivit boskapskötsel. Ett landutnyttjande som man flera sekel senare kom att hägna in för att förhindra.

Huset närvaro stödjer den tolkning som presenterades i den föregående utredningsrapporten att området tangerar ett fornlämningsrum beläget öst och sydöst om det aktuella förundersökningsområdet (Sarén Lundahl 2020a). Möjligen kan huset även varit en utliggande gård med kopplingar till den stora bebyggelsen vid Ströja några hundra meter åt väst.

KMR-nr	Typ av lämning	Anikvarisk bedömning
L2020:30	Område med fossil åkermark	Ingen antikvarisk bedömning - Helt undersökt
L2021:1107	Boplatsoområde	Ingen antikvarisk bedömning - Helt undersökt

Figur 17. Tabell över de påträffade lämningarna med deras antikvariska bedömning.

REFERENSER

Litteratur

Almquist, Johan Axel (1947). *Frälsegodsden i Sverige under storhetstiden: med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. D. 3 Östergötland, Bd 2 Säterier*. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet. P. A. Norstedt & söner.

Ahlbeck, Mattias (2016). *Kulturlager i Björnviken. Arkeologisk utredning etapp 2. Björnviken 2:1, Kvillinge sn, Norrköpings kommun, Östergötlands län*. SAU rapport 2016:19.

Bodin Olsson, Sara (2012). *Gärdesgårdar i Värmland: historik och byggbeskrivning*. Karlstad: Länsstyrelsen i Värmland

Björklund, Samuel (2006). *Södra Malmölandet. Krukenhov 2:1 m.fl. Kvillinge sn, Norrköpings kommun, Östergötland. Särskild arkeologisk utredning etapp 1*. Rapporter från Arkeologikonsult 2006:2087.

Björklund, Samuel, Gill, Alex, Larsson, Annie, Hed Jakobsson, Anna & Lagerlöf, Sofie, Lindblom, Cecilia (2006). *Naturgas Mellansverige etapp III. Särskild arkeologisk utredning etapp 2, Östergötlands län, sträckan Stångån-Braviken*. Rapporter från Arkeologikonsult 2006:2050.

Carlsson, Michel (2011). *Norrkärr: ett torp från sent 1600-tal samt en grav från övergången yngre bronsålder - äldsta järnålder. Arkeologisk undersökning av RAÄ 162, fastighet Björnviken 2:1, Kvillinge socken, Norrköpings kommun, Östergötland*. Rapporter från Arkeologikonsult 2011:2451.

Carlsson, Michel & Runer, Johan (2010). *Björnviken 2:1. Torplämningar från 1600–1700- och 1800-talet inom fastighet Björnviken 2:1, Kvillinge socken, Östergötland*. Rapporter från Arkeologikonsult 2010:2356.

Drugge, Ebba (2019). *Stridsudden i Norrköping. Arkeologisk förundersökning av intilliggande ytan till L2008:7895 (Kvillinge 221) Kvillinge socken, Norrköpings kommun, Östergötlands län*. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:3261.

Eklund, Susanna (2016). *Björnviken: arkeologisk förundersökning av tre gravfält och en bytomt: Kvillinge 12:1, Kvillinge 68:1, Kvillinge 106:1 & Kvillinge 151, Björnviken 2:1, Kvillinge socken, Norrköpings kommun, Östergötland, Östergötlands län*. SAU rapport 2016:21

Gill, Alexander & Huuva, Medea (2008). *Södra Malmölandet. Kvillinge socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Kompletterande arkeologisk utredning etapp 1*. Rapporter från Arkeologikonsult 2008:2198

Hjulström, Björn & Lindeberg, Marta (i manus) *Ströja*.

Lindwall, Linda (2008). *Malmölandet och Händelö. Kvillinge och S:t Johannes socknar, Norrköpings kommun, Östergötland. Särskild arkeologisk utredning etapp 1*. Rapporter från Arkeologikonsult 2008:2222.

Myrdal, Janken & Gadd, Carl-Johan (red.) (2000). *Det svenska jordbrukets historia Bd 3 Den agrara revolutionen : 1700-1870*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg

Nilsson, Catharina (1981). *Gravfält från yngre järnåldern: fornlämning 12a, Bådatorp, Kvillinge socken*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer.

Nyström, Marie (2006). *Hydd- och huskonstruktioner från förhistorisk tid: En kronologisk översikt från stenålder till tidig medeltid i östra Mellansverige*. Masteruppsats. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.

Sarén Lundahl, Jonna (2020a). *Leriordh och Lindjiord. Arkeologisk utredning etapp 2, inom del av fastigheten Händelö 2:41, Kvillinge socken, Norrköpings kommun, Östergötlands län*. Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3251

Sarén Lundahl, Jonna (2020b). *Björnviken. Arkeologisk förundersökning i angränsande syfte av fornlämning*

L2009:7409 och fyndplats L2008:6811 inom fastighet Björnviken 2:1 & 2:2 1, Kvillinge socken, Norrköping kommun, Östergötlands län. Rapporter från Arkeologikon-sult 2020:3316

Sarén Lundahl, Jonna (2019). *Gravfält vid Bådatorp. Arkeologisk förundersökning i avgränsande syfte av fornlämning Kvillinge 12:1 och 106:1, inom fastighet Händelö 2:41, Kvillinge socken, Norrköping kommun, Östergötlands län. Rapporter från Arkeologikon-sult 2019:3213*

Sörman, Anna (2019). *Runt Ströja gamla bytomt – järnåldersgravar samt bebyggelse lämningar från järnålder, medeltid och tidigmodern tid. Arkeologisk utredning etapp 2 vid fornlämning L2008:7893 och L2019:3557 inom fastighet Händelö 2:41, Kvillinge socken, Norrköpings kom-mun, Östergötlands län. Rapporter från Arkeologikon-sult 2019:3285.*

Ählström, Jan (2009). *Malmölandet, Norrköping. Ar-keologisk utredning etapp 2. Björnviken 2:1 och Krusenbov 2:1, Kvillinge socken, Östergötland. Kulturmiljö Mälardalen, Rapport 2009:44.*

Internet

SAOB = Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien. Lund 1893-. www.saob.se, hämtat februari 2021.

SGU – Sveriges Geologiska Undersökning. Kart-generator: http://apps.sgu.se/kartgenerator/mapor-der_sv.html (besökt 2021-02-17)

Strandnivåkartan. För 1000 år sedan. Framställd via SGUs databas 2021-02-09 med id-nr: on45L4I-anx. Topografiskt underlag: Ur GSD-Terrängkartan. ©Lantmäteriet.

Historiska kartor

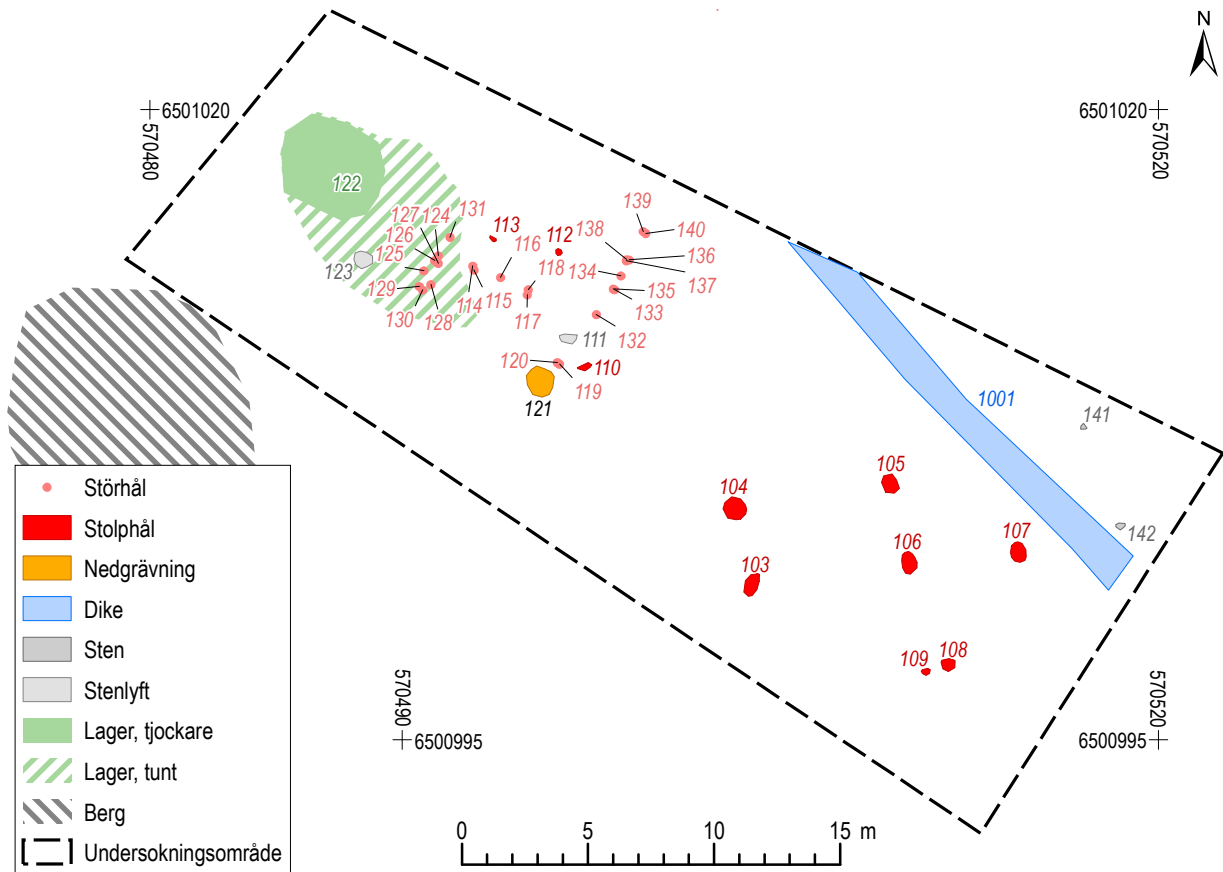
Ströja nr 1–3, 1691.
Kvillinge socken, Östergötlands län.
Geometrisk avmätning,
Lantmätare: Gustaf Adolf Forss.
Lantmäteristyrelsens arkiv: D11:22–3

Ströja nr 1–3, 1759.
Kvillinge socken, Östergötlands län. Storskifte.
Lantmätare: Bengt Fineld.
Lantmäteristyrelsens arkiv D57–86:1.

Häradsekonomiska kartan 1868–77.
Norrköping, Östergötlands län
Rikets allmänna kartverks arkiv: J112-56-11

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen i Östergötlands län
Länsstyrelsens dnr:	431-11152-20
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2020-09-07
Arkeologikonsults projektnr:	3417
Uppdragsnr i KMR:	202001216
Företagare:	Norrköpings kommun
Typ av undersökning:	Arkeologisk förundersökning
Utförandetid, fältarbete:	29–30 september 2020
Län:	Östergötland
Kommun:	Norrköping
Socken:	Kvillinge
Fastighetsbeteckning:	Händelö 2:41
Lämningsnr:	L2020:30 (boplatslämning övrig), L2021:1107 (boplatsområde)
Koordinatsystem:	SWEREF99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Projektledare/rapportansvarig:	Jonna Sarén Lundahl
Fältarkeologer:	Jonna Sarén Lundahl & Daniel Smeds
Planer och layout:	Samuel Björklund
Kvalitetsgranskning:	Johan Blidmo
Fynd:	Inga fynd påträffades vid förundersökningen

BILAGA – ANLÄGGNINGSLISTA

Kontext	objekt	Längd	Bredd	Diam	Höjd/djup/tjocklek	Fritext
101	Lager	/	/	/	0,3-0,8	Matjord
102	Lager	/	/	/	/	Undergrund
103	Stolphål	0,9	0,55		0,12	Skålformad nedgrävning som hade en fyllning av urlakad brun sandig silt och enstaka kolfnyk.
104	Stolphål	0,7	0,5		0,15	Skålformad nedgrävning som var något djupare i den norra delen. Fyllningen bestod av urlakad brun sandig silt.
105	Stolphål	0,75	0,58		0,15	Skålformad, diffus nedgrävning med stenskonig i storlek 0,15-0,2 m. Inslag av enstaka kolfnyk.
106	Stolphål	0,9	0,58		0,15	Eventuellt skålformad, väldigt diffus nedgrävning. Stenskonig med stenstorlek 0,1-0,2 m. Svåravgränsad.
107	Stolphål	0,8	0,6		0,2	Eventuellt skålformad, väldigt diffus nedgrävning. Stenskonig med stenstorlek 0,1-0,2 m. Svåravgränsad.
108	Stolphål			0,55	0,12	Skålformad nedgrävning som hade en fyllning av brun lerig silt med inslag av kolfnyk och bränd lera.
109	Stolphål			0,35	0,07	Skålformad nedgrävning som hade en fyllning av brun lering silt med inslag av småsten.
110	Lager	/	/		0,15	Äldre odlingsjord
111	Stenlyft	0,67	0,34		0,1	Stenlyft.
112	Stolphål			0,33	0,09	Skålformad nedgrävning som hade en fyllning av brun kompakt sandig silt.
113	Stolphål	0,3	0,17		0,1	Oval nedgrävning i plan, skålformad i sektion. Fyllning av mörkbrun siltblandad lera.
114	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
115	Störhål			0,08	0,1	Rund i ytan, spetsig form i sektion. Fyllning av brun silt.
116	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
117	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
118	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
119	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
120	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
121	Nedgrävning	1,1			0,12	Skålformad nedgrävning som hade en fyllning av urlakad brun sandig silt.
122	Lager	11	6		0,06-0,15	Brun till mörkbrun silt med sandiga inslag. Inslag av lite kol och bränd lera. Tjockleken på lagret är taget i den djupaste delen, som var en svacka på ca 4,5 x 3,5 m. Resterande yta var lagret endast ca 0,06 m.
123	Stenlyft	0,74	0,63		0,11	Ett stenlyft vari lager 122 har fyllt upp tomrummet.
124	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
125	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
126	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
127	Störhål			0,08	0,1	Spetsig form i sektion. Fyllning av brun silt.
128	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
129	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
130	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
131	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
132	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
133	Störhål			0,08	0,11	Spetsig form i sektion. Fyllning av brun silt.
134	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
135	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.

Bilaga – Anläggningslista, forts.

Kontext	objekt	Längd	Bredd	Diam	Höjd/djup/tjocklek	Fritext
136	Störhål			0,08	0,7	Spetsig form i sektion. Fyllning av brun silt.
137	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
138	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
139	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
140	Störhål			0,08		Runt störhål. Ej undersökt.
141	Sten			0,3	0,2	Stensamling av ett fåtal stenar i storlek 0,1-0,23 m. Trolig botten av stenskoning i ett takbärande stolphål i huskonstruktion.
142	Sten			0,3	0,2	Stensamling av ett fåtal stenar i storlek 0,1-0,35 m. Trolig botten av stenskoning i ett takbärande stolphål i huskonstruktion.

Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3417